

УДК 343.92

В. В. Бойко*аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***КРИМІНОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ТЯЖКОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ
ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Організація й проведення успішної роботи із протидії тяжким насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах багато в чому базується на аналізі стану кількісно-якісних показників зазначених злочинних проявів, з'ясуванні регіональних особливостей останніх, знанні й прогнозуванні основних тенденцій їх розвитку, встановленні й розумінні особливостей зумовлення цих злочинів та інше. У свою чергу, розгляд кількісно-якісних показників злочинності загалом або окремого виду злочинів є обов'язковим елементом будь-якого кримінологічного дослідження. Комплексне уявлення про основні кількісно-якісні показники злочинності певного виду, зокрема й тяжкої насильницької проти життя та здоров'я особи, вдається отримати за допомогою категорії кримінологічної науки, що має назву «кримінологічна характеристика». Тому не випадково практично в усіх наукових роботах, підручниках і науково-практичних посібниках, присвячених питанням запобігання злочинам або безпосередньому викладенню рекомендацій і пропозицій із цього приводу, приділяється увага кримінологічній характеристиці злочинності чи окремих її видів – насильницької, рецидивної, жіночої, неповнолітніх, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів тощо. Подібна характеристика, зокрема й тяжкої насильницької злочинності, на наш погляд, дає змогу, по-перше, отримати своєчасний приріст наукового знання про певне кримінологічне явище як у масштабах країни, так і в територіальному розрізі; по-друге, визначитися із «пріоритетами» наукового інтересу крізь призму необхідності вжиття енергійних заходів протидії тим чи іншим злочинним проявам, що загрожують нормальному функціонуванню суспільного організму; по-третє, згенерувати конкретні стратегії запобігання злочинам, що становлять найбільшу загрозу для суспільства на сучасному етапі його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше в науковій літературі останніх років викладаються результати дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи у масштабах всієї країни без диференціації відповідних показників по окремих регіонах. Наприклад, велику увагу цьому виду злочинності приділено в роботах та-

ких вітчизняних і зарубіжних учених, як: С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, М.Ю. Валуйська, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, А.І. Долгова, І.М. Даньшин, В.Є. Ємінов, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, А.В. Наумов, В.С. Овчинський, Є.П. Побігайло, Є.Г. Самовичев, О.Б. Сахаров, О.М. Храмцов та інших дослідників. Але, повторимося, значно рідше зустрічаються роботи, що стосувалися б саме регіональних особливостей насильницької злочинності. В останньому ракурсі певну інформацію можна отримати з наукових праць С.М. Алфьорова, А.М. Бабенка, В.О. Берзіна, Р.С. Веприцького, А.О. Габіані, Р.Г. Гачечиладзе, В.І. Гладких, М.І. Дідебулідзе, В.В. Лунєва, Е.Е. Раски, В.П. Філонова, В.І. Шакуна, В.І. Шульги та інших учених. Проте майже не проводяться дослідження, що стосувалися б особливостей тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи у великих за масштабами населених пунктах України. Але ця злочинність, як уже частково доведено у наших попередніх працях, має власні риси, ознаки, тенденції, що, без сумніву, треба брати до уваги під час запровадження відповідних заходів запобігання. Усе це зумовлює звернення до проблематики кримінологічних показників тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах.

Метою статті є поглиблений аналіз кількісно-якісних показників (рівня, структури і динаміки) тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в розрізі таких особливо великих міст, якими є Київ, Харків та Одеса.

Виклад основного матеріалу. Джерелом аналізу для кримінологічної характеристики тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи виступає інформація, отримана за офіційними запитами з органів прокуратури, МВС, Національної поліції, судових органів і так далі, а також із статистичних щорічників щодо демографічних даних, соціально-економічного становища країни, її міст та окремих регіонів. Важливим об'єктом вивчення також є матеріали кримінальних проваджень чи справ; звіти про стан злочинності в особливо великих містах, зокрема, обласних прокуратур; інші офіційні документи, що відбивають результати протидії насильницькій злочинності. Важлива роль у нашому дослідженні відводиться даним, що стосуються узагальнення

думок фахівців та експертів стосовно стану й особливостей насильницької злочинності та її запобігання. Саме така інформація, на наш погляд, має покладатися в основу розробки системи заходів із запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи на розглядуваних територіях.

Ескалация кримінального насильства – одна з найгостріших проблем сучасності. Останнім часом злочини проти життя та здоров'я особи належать до найбільш небезпечних і поширених різновидів прояву тяжкої насильницької злочинності. Перефразуючи Г.А. Насімова [1, с. 201], зазначимо, що тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи укріплюють позиції насильства загалом. Зростання злочинів цієї категорії є не лише «лакмусовим папірцем» усєї сучасної злочинності, а й умовою подальшого домінування диктату примушування, насильства та несвободи в усіх сферах суспільного життя.

Якщо за загальною кількістю злочинів України можна віднести до відносно благополучних країн світу [2, с. 124–133; 3, с. 112–132], то статистика тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи викликає обґрунтоване занепокоєння. Особливо це стосується умисних убивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, а також деяких інших категорій злочинів відповідного розділу КК України. У період з 2013 р. по 2016 р. відбулися кардинальні зміни у рівні та структурі злочинності, а саме – дворазове збільшення загальної кількості аналізованих злочинів та їх питомої ваги у структурі злочинності. Наприклад, якщо протягом 2001–2012 рр. посягання проти життя та здоров'я особи фіксувалося на рівні 25 251 злочинів, що становило 5% від загальної структури злочинності, то у 2013 р.

їх чисельність зросла майже в чотири рази і дорівнювала 71 749 (понад 13%) [4, с. 163–164]. Із зазначеного періоду така ситуація характеризується стабільністю. За статистичними даними, в Україні щорічно вчиняється понад 550 тис. злочинів (2015 р. – 565 182; 2016 р. – 592 182), серед яких близько 50 тис. (2015 р. – 53 794 (9,5%); 2016 р. – 45 979 (8%)) складають злочини проти життя та здоров'я особи. Нескладно підрахувати, що починаючи з 2013 р. практично кожен десятий злочин у нашій країні належить саме до цієї категорії [5; 6; 7]. У цьому зв'язку кримінологічну політику держави та діяльність правоохоронних органів у сфері протидії кримінальному насильству й злочинності загалом навряд чи можна визнати задовільною. Особливо загрозливою ситуація у цій сфері виглядає у розрізі окремих особливо великих міст нашої країни. Зокрема, звертає на себе увагу значна різниця в абсолютних і відносних показниках, що відображають практику реалізації правоохоронними органами принципу невідворотності покарання, а також виявлення і притягнення осіб до відповідальності в особливо великих містах України. Так, зі 143 умисних тяжких тілесних ушкоджень, учинених у м. Київ у 2016 р., лише 108 (75%) особам вручено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, і тільки за 83 (58%) кримінальними правопорушеннями провадження направлено до суду з обвинувальним актом. Особливо помітні відмінності нами виявлено у м. Одеса, де з 83 злочинів зазначеного виду лише 30 (36%) особам вручено повідомлення про підозру, і тільки за 19 (22%) кримінальними правопорушеннями провадження направлено до суду з обвинувальним актом. Харків, відповідно, характеризується такими даними: з 84 зареєстрованих

Таблиця 1

ВІДОМОСТІ
про зареєстровані у 2016 р. кримінальні правопорушення (провадження) за ст. 121 КК України
та наслідки досудового розслідування

Місто	Зареєстровано	Вручено повідомлення про підозру	Направлено до суду з обвинувальним актом
Київ	143	108	83
Харків	84	57	50
Одеса	82	30	19

Таблиця 2

ВІДОМОСТІ
про зареєстровані у 2016 р. кримінальні правопорушення (провадження) за ст. 115 КК України
та наслідки досудового розслідування

Місто	Зареєстровано	Вручено повідомлення про підозру	Направлено до суду з обвинувальним актом
Київ	805	79	41
Харків	213	61	46
Одеса	238	40	27

тяжких тілесних ушкоджень лише 57 (67%) особам вручено повідомлення про підозру, і тільки за 50 (58%) кримінальними правопорушеннями провадження направлені до суду з обвинувальними актами (див. табл. 1).

Загрозливою виглядає ситуація з умисними вбивствами в абсолютно усіх містах-мільйонниках України. Наприклад, у Харкові лише за кожним четвертим зареєстрованим умисним вбивством (61 справа із 238 зареєстрованих фактів у 2016 р.) установлюються злочинці, яким вручають постанову про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. До суду з обвинувальним актом узагалі направляється лише кожне п'яте (46) кримінальне провадження. Ще гірша картина нами зафіксована в Одесі та Києві. Наприклад, якщо в Одесі до суду з обвинувальним висновком направляється одне з дев'яти зареєстрованих кримінальних правопорушень (27 із 238 зареєстрованих випадків умисних вбивств), то в Києві – одне з двадцяти (або 41 із 805) (див. табл. 2).

У розрізі окремих великих та особливо великих міст України ситуація у сфері тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи виглядає особливо гострою. Наприклад, кримінологічна обстановка таких особливо великих міст, як Київ, Харків та Одеса, переважно обтяжується умисними вбивствами та умисними тяжкими тілесними ушкодженнями. Водночас у розрізі вказаних особливо великих міст зазначені злочини характеризуються помітними територіальними відмінностями (якщо здійснювати порівняння одного міста з іншим).

Криміногенний вигляд м. Київ, як і України загалом, значною мірою у 2016 р. утворювали умисні вбивства – 805 (83%) та умисні тяжкі тілесні ушкодження – 143 (14,7%), які в сукупності склали понад 97,7% від загальної структури тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи міста. Інші злочини склали менш ніж 3%. Наприклад, залишення в небезпеці, якщо ці дії спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, реєструвалися не більше ніж у 1,74% (17) випадків; катування, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – не більше ніж у 0,5% (5) випадків; доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, – 0,2% (2 злочини). Випадків порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчиненого за обтяжуючих обставин, у 2016 р. в Україні не зафіксовано.

Кримінологічні особливості м. Одеса характеризувалися, у принципі, схожими, але все ж таки специфічно притаманними параметрами. Так, із 336 злочинів, учинених у 2016 р. у цьо-

му місті, абсолютну більшість також становлять умисні вбивства – 238 (71%), на другому місці знаходяться умисні тяжкі тілесні ушкодження – 82 (24,4%), третє місце посідає залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки – 9 (2,67%), на четвертому місці опинилися катування, вчинені за обтяжуючих обставин, – 4 (1,2%), на п'ятому місці – доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно вчинялося щодо неповнолітнього (таких випадків зафіксовано 3 (0,89%)).

Специфічною особливістю криміногенної обстановки м. Харків виявилось те, що питома вага умисних вбивств, хоча й домінує над іншими злочинами, але в цьому місті становить меншу кількість, ніж у Києві та Одесі, а саме – 65% (213 з усіх 327 тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи). За кількістю та питомою вагою умисних тяжких тілесних ушкоджень криміногенна обстановка Харкова є схожою із м. Одеса – 84 (або 25,6%) злочини проти 82 (24,4%), зафіксованих в Одесі, але відмінною майже удвічі від м. Київ (нагадаємо, в Києві відзначено 143 випадки, або 14,7% злочинів). Водночас понад 9% тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в м. Харків становлять: доведення особи до самогубства при обтяжуючих обставинах – 15 (4,5%) фактів; залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки – 11 (3,36%); та кваліфіковані види катування – 4 (1,2%) випадки. Із представлених даних видно, що в Одесі частка вчинених умисних вбивств є меншою, ніж у Києві, але вищою, ніж у Харкові, тоді як за розповсюдженістю умисних тяжких тілесних ушкоджень Харків та Одеса перевищують аналогічні показники м. Київ. Водночас у Харкові частіше доводять до самогубства, катують і залишають у небезпеці, ніж в обраних для порівняння столиці – місті Києві та курортному місті Одесі. З наведених даних показовим є той факт, що на рівні країни та особливо великих міст кардинально змінилася структура тяжкої насильницької злочинності. За всі роки незалежності України, навіть у «кримінальні 90-ті», у структурі насильницької злочинності питома вага умисних вбивств, на відміну від останніх чотирьох років, не перевищувала, а, навпаки, була значно меншою за частку умисних тяжких тілесних ушкоджень. За представленими даними складається враження, що на території нашої країни відбувається «кримінальна війна», а головною метою насильницького криміналу є знищення мирного населення України. За вказаний період практично кожне шосте вбивство у країні вчинялося у трьох містах України: Києві – 3 679 (11,66%), Харкові – 758 (2,4%) або в Одесі – 667 (2,1%). Отже, «кримінальний внесок» особливо великих міст у дестабілізацію кри-

міногенної обстановки у регіонах є надзвичайно високим. Погіршення показників у сфері тяжкої насильницької злочинності на території особливо великих міст автоматично призводить до їх погіршення в усій області. Це пов'язано насамперед з тим, що в Києві, Харкові та Одесі вчиняється від 50 до 75%, а інколи й більше усіх тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи. Наприклад, кримінологічний вигляд такого особливо великого міста, як Київ, визначався тим, що тут протягом 2013–2016 рр. учинено в середньому 75,7% усіх умисних вбивств, що зареєстровані в області; 67% доведень особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно вчинялося щодо неповнолітнього; 56% умисних тяжких тілесних ушкоджень; 65% катувань, учинених за обтяжуючих обставин; 54% фактів залишення в небезпеці, якщо це спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та близько 100% порушень установленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, учинених за обтяжуючих обставин. Схожими показниками, але із специфічно притаманними територіальними особливостями виявилися кримінологічні портрети, відповідно, міста Харкова – 50%; 58%; 49%; 60%; 46%; 100% та Одеси – 49,5%; 50%; 42%; 51%; 38%; 0%. Із наведених даних можна констатувати, що специфічною особливістю криміногенної обстановки особливо великих міст останніми роками є якісна трансформація структури тяжких насильницьких злочинів із негативними тенденціями та домінуванням у структурі злочинності таких антисуспільних дій, що посягають на життя та здоров'я особи. До того ж лівову частку тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах складають умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження.

Особливо великі міста Київ, Харків та Одеса характеризуються негативною динамікою умисних вбивств і «епідеміологічним» їх рівнем, що виявляється у значному зростанні інтенсивності цих діянь на душу населення. Негативні зміни в динаміці тяжкої насильницької злочинності неминуче призводять до регіональних змін злочинності, тоді як тяжка насильницька злочинність в особливо великих містах практично не залежить від спрямованості змін загальнодержавних показників, а, навпаки, загальнодержавні параметри виявляються залежними від міської динаміки тяжкої насильницької злочинності. Наприклад, якщо динаміка вбивств у країні характеризувалася зростанням до базисного 2013 р. у 2014 р. – до 11 466 (+51%), у 2015 р. – до 8 224 (+29%), у 2016 р. – до 5 992 (+3%), то в м. Київ у 2014 р. вона характеризувалася зростанням вбивств до 1 149 (+143%); у 2015 р. – до 1 252 (+165%); у 2016 р. – до 805 (+70%). Схожою динамікою,

але значно більшим щорічним зростанням, характеризувалися міста Харків та Одеса, де лише у 2016 р. відбулося зростання порівняно із 2013 р. від 35 до 77%. Схожими тенденціями, а саме значно більшим зростанням, порівняно із загальнодержавними показниками, характеризувалися й інші тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. Отже, динаміка тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи не ізоморфна статистиці відповідної злочинності загалом по Україні, тобто не відтворює загальнодержавні тенденції. Навіть більше, у кожному особливо великому місті свій «тренд» динаміки цього виду злочинності, а отже, і свій кримінологічний вигляд. Таку ситуацію ми пов'язуємо із специфічно притаманними наборами криміногенних та антикриміногенних чинників, а також відмінностями в інтенсивності дії специфічних місцевих чинників (географічного, природно-ресурсного, виробничого, соціально-економічного та демографічного характеру), що впливають на кількісно-якісні параметри насильницької злочинності на рівні конкретних особливо великих міст.

За даними А.М. Бабенка, станом на 2013 р. м. Київ вважалось одним із найнебезпечніших міст країни, а інтенсивність вбивств у Харкові та Одесі, хоча й перевищувала загальноукраїнські показники, але була контрольованою та помітно нижчою за інші населені пункти. Наприклад, у період із 2001 по 2013 рр. індекс інтенсивності умисних вбивств у Києві в середньому становив 5,61, а ймовірність стати жертвою умисного вбивства у місті була на 22% меншою, ніж у середньому по Україні (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом дорівнював 0,78); у Харкові цей показник складав 8,35 на 100 тис. населення (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом – 1,16) та в Одесі – 8,81, на 100 тис. населення (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом – 1,23). Хоча останні й належали до групи населених пунктів із негативною криміногенною обстановкою, проте ймовірність стати жертвою тут була нижчою, ніж на інших територіях. Так, ймовірність стати жертвою умисного вбивства в Харкові перевищувала середньоукраїнську ймовірність на 16%, а в Одесі – на 23%, тоді як у Донецьку ця ймовірність була вищою на 54%, у Кропивницькому – на 40%, у Луганську – на 36% і так далі. [8, с. 515–515].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, за даними офіційної статистики злочинності особливо великих міст, спостерігаються суттєві негативні кількісно-якісні трансформації у сфері тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи. Зафіксовані зміни показників тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах мають складний і суперечливий характер. Незважаючи на поміт-

ні відмінності, порівняно із загальнодержавними показниками, головним трендом (провідною тенденцією) динаміки основних показників рівня тяжких посягань проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України є їх істотне зростання. Інтенсивність тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи проявляється у більш значному зростанні найнебезпечніших насильницьких злочинів, а також у збільшенні їх питомої ваги в загальній структурі тяжкої насильницької злочинності. Високий рівень інтенсивності умисних убивств в особливо великих містах України (Київ, Харків та Одеса) свідчить про наявність негативних соціально-психологічних змін у суспільстві, що масово продукують найбільш небезпечні форми насильства. Причому протягом останніх чотирьох років рівень насильства в особливо великих містах, вочевидь, наближається до граничних меж насичення, за якими кризисна ситуація переходить у криміногенну обстановку так званого критичного типу.

Література

1. Насимов Г.А. Причини и меры предупреждения убийств: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Рос. правовая акад. М-ва юстиции РФ. М., 2004. 279 с.
2. Тимчук О.Л. Злочинність у країнах Європейського Союзу: кримінологічний аналіз. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки», 2011. № 2. С. 124–132.
3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
4. Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2001–2014 рр.): монографія. К.: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. Генеральна Прокуратура України. 2015. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року/ Генеральна Прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. Генеральна прокурату-

ра України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820.

8. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2015. 515 с.

Анотація

Бойко В. В. Кримінологічні показники тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. – Стаття.

У статті на підставі власних емпіричних досліджень аналізуються такі кримінологічні показники тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України, як рівень, структура, динаміка, а також наводяться основні тенденції розвитку цього виду злочинності. Кримінологічним дослідженням охоплені міста Київ, Харків та Одеса.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, тяжка насильницька злочинність проти життя та здоров'я особи, особливо великі міста.

Аннотация

Бойко В. В. Криминалогические показатели тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно больших городах Украины. – Статья.

В статье на основании авторских эмпирических исследований анализируются такие криминалогические показатели тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно больших городах Украины, как уровень, структура, динамика, а также приводятся основные тенденции развития этого вида преступности. Криминалогическим исследованием охвачены города Киев, Харьков и Одесса.

Ключевые слова: криминалогическая характеристика, тяжкая насильственная преступность против жизни и здоровья личности, особенно большие города.

Summary

Boiko V. V. The Criminological Indexes of Grave Violent Crimes Against Life and Health, Committed in the Largest Cities of Ukraine. – Article.

The article is based on own empirical research examines such criminological indexes of grave violent crimes against life and health in the largest cities of Ukraine, as the level, structure, dynamics. The main trends in the development of this type of crime have been also presented in the article. Criminological study covered the cities of Kyiv, Kharkiv and Odesa.

Key words: criminological characteristics, grave violent crimes against life and health of person, the largest cities.